

**ПОЛЬСКАМОЎНЫЯ РЭЛЯЦЫІ ПЕРЫЯДУ ПАЎСТАННЯ
БАГДАНА ХМЯЛЬНІЦКАГА**

Еўмянькоў Віталь Іванавіч

дацэнт кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый
установы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
ім. А.А. Куляшова», кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Чмарава Марына Іванаўна

дацэнт кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый
установы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
ім. А.А. Куляшова», кандыдат філалагічных навук, дацэнт

*Аналізуюцца перыядычныя выданні Рэчы Паспалітай першай
паловы XVII стагоддзя.*

Першая вядомая нам рэляцыя, у якой друкуюцца звесткі пра казацкія хваляванні на тэрыторыі Украіны, датуецца 2-м красавіком 1648 г. «Безыменны» да «Невядомага» піша: «Цяжкая і нешчаслівая для нас будзе гэта казацкая вайна» [1, с. 9]. 21 мая 1648 г. з'яўляюцца так званыя «Навіны з Украіны». Аніміны аўтар паведамляе: «20 тысяч ардынцаў у Хмяльніцкага ды яшчэ тлум гультайскі пры ім. Акружылі яны войска яго каралеўскай міласці разам з панам Стэфанам Патоцкім і з Камісарам войска запарожскага. Кажуць, нібыта пра штурм Арда з Хмяльніцкім мяркуе, абоз наш з усім быдлам і прыпасамі забралі» [1, с. 17].

Наступная рэляцыя называецца «Аб разгроме гетманаў пад Корсунем» (ад 26 мая 1648). Невядомы аўтар падае гісторыю катастрофы, якая адбылася з каралеўскім войскам. Прынцып пабудовы матэрыялу – храналагічны: паведамляецца пра падзеі з 13 па 26 мая. Чытач глядзіць на бітву вачамі наратора, сведкі і непасрэднага ўдзельніка бітвы. Аўтар – гарачы патрыёт Рэчы Паспалітай – інфармуе аб колькасці войскаў, пра іх маневры, узбраенне, кіраўніцтва. Тэкст, хутчэй за ўсё, не рэдагаваны. Стыль рэляцыі эмацыянальны, мова набліжаецца да гутарковай, прысутнічаюць украінізмы. Аўтар перадае трагічную атмасферу жорсткасці і ўзаемнай нянавісці. Не шкадуе фарбаў для апісання ўсеагульнага Хаосу, у якім апынулася Каралеўства. Працьюем урывак з рэляцыі:

«Татары пераправіліся праз рэчку, <...>, і наблізіліся да нашых акупаў недалёка ад рэдута пана Оберштэра. Ён загадаў

па іх з гарматаў ударыць, і быў забіты хтосьці значны, бо татары яго падобралі і вывезлі, перакінушы праз каня. Пацярпелі ад той стралыніны і іншыя – дасталася коням і людзям. Некалькі дзясяткаў казакаў патрапілі ў акопы. Стралалі мы ў іх, але толькі марна папсавалі порах. Тым часам з абору выскочылі нашы і схавалі аднаго татарына. Казакі ж нічога асаблівага не рабілі... Адно толькі – прыгледзіліся да нашага войска і лагера. На зыходзе сонца пачалі татары з'езджаць з поля на вячэру. Нашы ўпалывалі дзевяць татараў і бута (buta) alias перакладчыка казацкага. Пан кракаўскі ваявода загадаў іх катаваць, а больш за ўсіх – катаваць бута. Паведамліў бут, што стаіць тут каля 47 тысяч войска, што сёння прыйшлі казакі з рознай зброяй і з рознымі харугвамі – блізу 15 тысяч» [1, с. 24].

Далейшы аповед сведчыць пра тое, што аўтар рэалістычна ведае ўсяго малюнку бітвы. Падаюцца толькі тыя эпізоды, у якіх ён сам удзельнічаў. Так, пасля разгрому лагера каралеўскага войска аўтар уцякае ад татараў: «Угледзелі татары, што нас не зловяць, да таго ж ведалі яны добра, што без бою мы не здадзімся, і вярнуліся назад, каб завершыць рабаванне лагера». На гэтым апісанне бітвы завяршаецца. Аўтар перапрашае ў чытача, прызнаецца, што «не ўмее болей паведаміць», апроч таго, што «дужа нацярапеўся страха ад мужыкоў». Праясніць сітуацыю ўдаецца толькі праз месяц. Брацлаўскі ваявода Адам Кісель у лісце да «Яго Міласці Пана Прымаса» (ад 21 мая 1648 г.) паведамляе: «Жахлівая *genum metamorphosis* з Айчынай нашай здарылася. Няма болей войска Рэчы Паспалітай, разбіта яно цалкам. Гетманы абодва забітыя, альбо адзін з іх – мізэрны палонны. Гэта ўжо пэўна... <...>. Гэтак раптоўна, гэтак жорстка растаптаў вораг нашу нешчаслівую Айчыну. А мы без войска, без правадыроў, без Караля засталіся» [1, с. 26].

Казацкае паўстанне паступова пераўтваралася ў дзяржаўную катасрофу. Востра адчуваўся недахоп інфармацыі. Невядомы грамадзянін Рэчы Паспалітай з болям напіша: «<...> ніякіх навінаў – усё толькі лухта адна, забавляючы («wszystko kawy dla zabawy»)» [1, с. 83]. Не хопала навінаў нават сенатарам на сойме, які пачаўся ў Варшаве 16 ліпеня 1648 г. Як сведчыць дыярыўш сойма, сенатары мусілі шукаць карэспандэнтаў на Украіне, бо былі знішчаныя ўсе традыцыйныя шляхі атрымання інфармацыі. Манахі мусілі ўцякаць, закрываліся манастыры, адміністрацыі «рускіх» ваяводстваў не працавалі. Толькі нейкім цудам навіны траплялі ў сталіцу Рэчы Паспалітай.

20 ліпеня ў пасольскай ізбе дэпутаты слухалі навіны з Украіны, а менавіта «<...> пра нечуванья злачынствы, праліццё крыві, шкоду, якую казацкія шайкі на Украіне ўчыняюць. Пра знявагу касцёлаў, а асабліва – касцёлаў езуіцкіх. Як, напрыклад, у Вінніцы, дзе Найсвяты Сакрамант казакі нагамі тапталі, з кубкаў святых гарэлку пілі, ксяндзоў жахліва катавалі, нават нябожчыкаў з трунаў даставалі, секлі на часткі і сабак тым мясам кармілі» [1, с. 113]. І гэта толькі невялікая частка шакіруючай інфармацыйнай плыні, якая трапляла ў сенат ад мясцовай шляхты і каталіцкіх святароў.

На пятым пасяджэнні сойма дэпутаты пажадалі пачуць «навіны з Украіны» ад непасрэднага сведкі падзей. Быў запрошаны шляхціц, які нейкі час знаходзіўся ў казацкім палоне. Дыярыўш называе прозвішча шляхціца – пан Марэк Сабескі. Па словах Сабескага, «Хмяльніцкі ніякага зла Рэчы Паспалітай не жадае, а за меч узяўся таму толькі, «<...> што быў моцна пакрыўджаны, абражаны і зняважаны, а справядлівасці нідзе не мог знайсці» [1, с. 120].

Пакуль у сенаце вырашалі, на якія грошы фарміраваць войска, каго абіраць гетманам, казакі ўзялі Бар. Пра гэта паведамліў 9 жніўня 1648 г. падольскі суддзя Лукаш Мяскоўскі. «Калі нас – братоў вашых – не шкада. Ратуіце хоць дамы, касцёлы», – гэтак суддзя звяртаўся да сенатараў Рэчы Паспалітай і не забываўся дадаць: «Пра мір з казакамі лепей весці гутарку тады, калі будзе ў нас моцнае войска» [1, с. 151]. У зборы рукапісаў Л. Марштына ёсць звесткі пра ксяндза, які прывозіў навіны з Украіны. Быў гэта ксёндз з Познані нехта Бранецкі. «Ён насыпаў навінаў дужа багата, але ўсе яны былі невясёлыя» [1, с. 156].

У верасні 1648 г. навіны пра казакаў пачынаюць трапляць з Беларусі. Віленскі ваявода Крыштоф Хадкевіч паведамляе пра тое, што «гультайства падышло пад Слуцк. «Жадалі казакі

атрымаць 10 тысяч залатых, палатна 6 тысяч локцяў і коней – кожнаму па аднаму: гетману, сотнікам і есавулам». Аднак Слуцк прыняў бой. Хадкевіч інфармуе: «Пан Бог нас благаславіў. Пасля першага штурму засталася 60 забітых мужыкоў, столькі ж – пасля другога. Нічога не дапяўшы, павярнулі казакі назад». Слуцк выправіў пагоню.

«Як селі мы казакам на карак, як пачалі іх секчы, біць, гналі мілі з тры – ажно да Пагоста. І там каля моста распачалі яны з намі бітву, бо ўцякаць ім не было куды. Адны плысці спрабавалі, другія, у ваду скочыўшы, тапіліся. <...> Пабілі мы іх багата – болей за 2 тысячы. Але і нашых багата загінула. Пайшлі харугвы нашы ўслед за імі – ажно да Турава. Падстрэлілі іх гетмана, які зваўся Сакоўскім. Сумняваюся, што застаўся ён жывым. Забілі і пісара іх вайсковага, які называў сябе Турчыновічам. Звалілі шмат палонных. Адных трымаем каля Слуцка, а шэсць значных выправім у Вільню. Але на гэтым не «амэн», бо войска іх немалое стаіць пад Мазыром – блізу 20 тысяч таго гультайства» [1, с. 179].

З сярэдзіны верасня навіны пачынаюць прыходзіць з-пад Канстанцінава, што на Украіне. У «Навінах з вайсковага абору» (ад 18 верасня 1648 г.) паведамляецца: «Зняўся наш лагер з-пад Канстанцінава. Наперадзе пайшлі пан Зацьвіліхоўскі з панам Калінскім. Сустрэліся яны з 2000 казакаў, якіх лёгка расцерышылі» [1, с. 198]. Далейшыя рэалістычныя маюць трагічны змест. Спачатку апавядаецца пра другое запарэжэнне каралеўскага войска, а потым пра рабункі і казацкія гвалты. Згаданы Лукаш Мяскоўскі паведамляе: «Просім пра выратаванне жыцця. Бо ў тым становішчы, у якім мы апынуліся, апроч жыцця, ратаваць нам няма ўжо чаго» [1, с. 211].

Надзвычай цікавыя матэрыялы змяшчае дыярыўш элекцыйнага сойма 1648 г. Невядомы аўтар падрабязна ўзнаўляе ход пасяджэнняў. Падыход да адлюстравання інфармацыі гэтакі ж, як і ў сучасных парламенцкіх журналістаў. Апавяданне вядзецца ад першай асобы, шырока цытуюцца выступаючыя, тлумачацца эканамічныя і палітычныя выгоды ад прыняцця рашэнняў. Аўтар дыярыўша часта згадвае: «прышлі на пасяджэнне, чыталі навіны», «слухалі навіны з Украіны» і інш. Напрыклад: «Ужо ўвечары вырашылі мы праблему дысідэнтаў. Засталіся яны пры даўніх правах. Прышлі надобрыя навіны. Замосце атачылі казакі. Хлеба, солі, вады ў гараджанаў няма» [1, с. 324]. Хто даставіў гэтыя навіны? Магчыма дапусціць тое, што – купцы або бежанцы. Яны маглі ведаць пра голад. Аднак бежанцы не маглі ведаць пра месца знаходжання каралеўскага войска і пра іх далейшыя планы. «Хмель пад Замосцем са 120 тысячамі людзей. Харугвы нашы, якія па розных месцах стаялі, адступілі да Віслы» [1, с. 324].

Невядомы соймавы «прэс-сакратар» сабраў навіны з розных крыніц, праверыў іх праўдзівасць і падрыхтаваў тэкст, які прачыталі сенатары. Пра тое, як працавала «служба навінаў» на элекцыйным сойме 1648 г. зараз можна толькі меркаваць. Аднак ёсць адна дэталь, якая можа дапамагчы адказаць на гэта пытанне. З восені 1648 г. усё часцей карэспандэнтамі, аўтарамі рэалістычных выступаў манахі розных ордэнаў – да езуітаў далучаюцца дамініканцы. Пра тое, што ў межах ордэна езуітаў існавала своеасаблівае тайная паліцыя, сведчыць лёс А. Каяловіча – рэктара віленскай акадэміі. Менавіта праз езуітаў у XVII ст. навіны траплялі ў Рэч Паспалітую з-за мяжы. Менавіта езуіты былі рэдактарамі першых польскамоўных часопісаў. Лагічным уяўляецца тое, што езуіты – гэтыя своеасаблівыя вартавыя шляхецкай рэспублікі – спачатку адбіралі інфармацыю, якая трапляла па лініі так званай «гетманскай» (штотыднёвай) пошты, а потым сарціравалі і рэдагавалі яе.

Так, 18 красавіка 1649 г. у Варшаву патрапіў «пратакол» допыту нейкага сотніка Федзькі, які паведамліў пра тое, што «<...> палкоўнік Нябаба казакаў пад Гомель прывёў», што «<...> Хмяльніцкі напэўна і хацеў бы міру, але мірыцця не можа, бо галота пастанавіла – або шляхту вынішчыць, або загінуць» [1, с. 387]. У канцы мая навіны з Украіны – усё больш трывожныя. У сакрэтнай рэалістычнай Альшэўскага, спадарожніка каралеўскага пасла да Б. Хмяльніцкага, паведамляецца: «З Масквой Хмель таемна змовіўся. Быў пасол ад цара, і яны сваіх паслоў даслалі ў Маскву, каб перадаць падзак. Чуваць, што Масква не дазволіць войску літоўскаму перайсці праз Днепр, а Хмяльніцкі, не зважаючы на літвінаў, усёй моцай наваліцца на Польшчу».

Згадвае Альшэўскі і тое, што «<...> Хмель ведае пра ўсё, што ў Польшчы адбываецца. Адкуль ведае – таямніца» [1, с. 396].

Дыярыўш кансультацыі «караля Яна Казіміра з сенатарамі» (1–7 чэрвеня 1649 г.) паведамляе пра тое, што палітычная эліта Рэчы Паспалітай на другі год вайны была добра інфармаваная пра падзеі на Украіне. Удалося нават перахапіць таемную перапіску Хмяльніцкага з татарамі, а таксама з маскоўскім царом. Заслухалі сенатары і рэляцыю каралеўскага пасла пана Сьмяроўскага (Śmiarowskię). Паміж іншым ён паведамляў: «Калі аддаў яму [Хмяльніцкаму. – В.Е.] ліст ад Караля Яго Міласці, прыняў той ліст пыхліва і, прачытаўшы, кінуў праз стол пісару. Ды так, што ліст ажно на падлозе апынуўся. Затое маскоўскіх і венгерскіх паслоў сустракае з вайсковай музыкай. <...> Толькі вар'ят наважыцца патрапіць у гэта пекла. Кожны, хто прыедзе сюды – загіне» [1, с. 406].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Michałowski, J. Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma, będącego własnością Ludwika Hr. Morsztyna / J. Michałowski / Nakładem Towarzystwa naukowego Krakowskiego. – Kraków : w drukarni C.K. uniwersytetu, 1864. – 856 s.